

Akadeemilise Rahvaluule Seltsi sügiskonverents “Välitööd väärtuste skaalal”

Juba viieteistkümnendat korda tõi Akadeemilise Rahvaluule Seltsi korraldatav sügis-konverents 30. novembril 2017 kokku folkloristid ja sõsarvaldkondade teadlased, et arutada humanitaarteaduslike välitööde tähenduse ja kogutud materjalide hilisema kasutamise üle. Seekordne konverentsiteema “Välitööd väärtuste skaalal” võimaldas tõstatada küsimused, kelle väärtustest teadlased oma kogumistöödel oieti lähtuvad, kuidas need väärtused kujunevad ning kuidas neid uurimistöodes võimalikult objektiivselt ja representatiivselt vahendada. Ettekannete ajaline spekter oli lai, ulatudes Jakob Hurda ja tema korrespondentide 19. sajandi teisel poolel talletatud rahvaluuletekstidest (Mall Hiiemäe) kuni folklooriainese uusimate virtuaalsete väljunditeni (Mare Kalda). Kõikide ettekannete baasiks oli esinejate isiklik välitöökogemus. Enamik ülesastumisi pärines juba staažikatelt kogumistöödel käijatelt, kuid värskendava vaate esmakordsele välitöökogemusele pakkusid oma ühisettekandes Hugo Treffneri Gümnaasiumi lõpuklasside õpilased Hanna-Maria Mets, Marija Toomjõe, Rauno Juntson ja Karl-Johannes Kõiv. Gümnasistid tõdesid, et nad olid küll eelnevalt õppinud, kuidas inimesi küsitleda, kuid välitööde käigus tundsid nad puudust sellistest näpunäidetest, kuidas intervjuuerida inimest, kes rääkida ei taha. Samuti tuli neile üllatusena, kui palju võib suunata inimeste mõtlemist ja tegusid konkreetse päeva ilm.

Ent ka kogenumad teadlased nentisid, et enne kogumisretki tehakse üldjuhul küll mitmesuguseid eeltöid (teemade valimine ja küsitluskavade koostamine, enda kursisviimine juba olemasoleva temaatilise materjaliga, esmaste kontaktide loomine sihtkohas), kuid ka parima valmistumise puhul toovad vahetud välitööolukorrad endaga kaasa ootamatusi. Näiteks ilmub haruldase surnuitku esitamise ajal vaatevälja koer, kes hakkab kaamerasse haukuma, või lähevad välitöödele saabunud boheemliku naistegrupi kohta liikvele kuulujutud, et tegemist on terroristidega. Samas on just spontaanselt kujunevad suhtlusolukorrad, toimuva teatav ettenägematus ja valdavalt siiski positiivsesse skaalasse jäävad üllatusmomendid asjaolu, mis muudab välitööd unikaalseks ja meeldejäävaks.

Mitmes ettekandes tulid jutuks metodoloogilised küsimused ja kitsaskohad. Mall Hiiemäe osutas osalusvaatluse väärtusele võimalusena jälgida folkloorseid väljendusvorme elava suhtluse kontekstis, kuid möönis, et seda pole puhtpragmatilistel põhjustel alati võimalik kasutada – võrreldes frontaalse või sihtotstarbelise kogumistööga tundub osalusvaatlus ajamahukuse tõttu praegusaja elutempo juures sageli lubamatu luksuseks. Hiiemäe märkis, et termin “osalusvaatlus” võeti kasutusele 20. sajandi esimeses kolmandikus, kuid intuiitvset osalusvaatlust harrastati õigupoolest juba tunduvalt varem. Üheks näiteks sellest võib pidada Hurda korrespondente, kes olid enamasti ilma humanitaarse erihariduseta kohalikud inimesed ja kelle kirjapandu andis pikaajalistel vaatlustel põhineva mittesüsteemse, kuid ülimalt vahetu pildi ümbruskonna folkloorist. Osalusvaatlejana kogukonnas elades said kirjapanijad sageli osa nii rahvajutule algtoukeks olnud reaalelulisest sündmusest kui ka selle põhjal kujunenud folkloorsetest edasiarendustest. Folkloristi ülesanne on suuta paigutada see rikkalik materjal analüütilisse konteksti, kõrvutades seda rahvusvaheliste jutusüžeedega, liigitades seda struktuurseteks või süželisteks üksusteks jne.

Kerkis ka küsimus osalusvaatluse piiridest. On ju selge, et sugugi kõik šamanismi-uurijad ei saa kehatuda šamaaniks või tema ravitavaks patsiendiks, samuti ei saa maagi-uurijad lasta endaga toime panna ükskõik milliseid maagiaeksperimente. Üldjuhul on vajaliku pildi saamiseks ka muid võimalusi, näiteks protsessis osalejate kogemuslugude kuulamine. Madis Arukask nimetas oma ettekandes nädalaid kestva osalusvaatluse tunnusliku tendentsi: mida pikem on välitööperiood, seda kehalisemaks muutub uurija kogemus, sest keha hakkab toimima põhilise talletusmehhanismina. Lühema välitöö puhul lasub talletamise põhiroll salvestustehnikal, kuid sama taktikat pika perioodi jooksul jätkates muutuksid materjalimassiivid nii suureks, et nendes oleks väga raske ja töömahukas orienteeruda.

Metodoloogiaproblemaatikaga haakus välitööde kontekstis igikestvalt aktuaalne eetikateema. Näiteks nenditi korduvalt (Madis Arukask, Anu Korb), et tihti toimuvad kõige avameelsemad ja intiimsemad eneseavamised mitteformaalsete vestluste käigus, eriti siis, kui välitöödel osalejad öövivad kohalikes peredes. Valikud, millal sobib kasutada selliseid salvestamata intervjuusid uurimismaterjalina, sõltuvad konkreetsest uurijast. Ometi pole harvad juhud, mil on raske otsustada, kuidas leida tasakaalu, kui kaalukaasile on seatud teaduslikud ambitsioonid ning uurija või uuritavate isiklik heaolu, väärtushinnangud ja sõprussuhted. Anu Korb keskendus välitööpäevikute avaldamisega seotud dilemmadele. Eesti Rahvaluule Arhiivis on alates 20. sajandi keskpaigast kombeks välitööpäeviku täitmine, mis toob kollektiivse asemel esile pigem välitööde isiklikuma tahu ning minevikumälestuste asemel antud hetke muljed, sisaldades kirjeldusi, mida muudes allikates napib. Pikaajalisel uurijal, kellel on tekkinud uuritava rühmaga emotsionaalne side, tekib ootuspäraselt soov tutvustada seda rühma oma uurimuste või muude kajastuste kaudu laiemale üldsusele. Edastatud pilt oleks palju värvikam, kui saaks sisse jätta ka intrigeerivad seigad, kuid siiski tuleb eeskätt mõelda sellele, kuidas kogukond ise nende avaldamisse suhtuks. Sageli ei soovi inimesed kõikide eluseikade presenteerimist, vaid tahaksid jätta endast n-ö paraadmulle, mis sisaldab laitmatust korras majasid ja pühapäevastes riietes elanikke. Mida rohkem on uurija sama rühma juures viibinud, seda paremini oskab ta aimata, milliste aspektide rõhutamine pole antud kogukonnale vastuvõetav.

Uurija rolliga seoses tõusetus küsimus, mil määral tingivad välitööid telliv institutsioon või neid teostav isik ja tema uurimisfookus kogutud materjali ilme. Näiteks eelistavad mõned dokumentaalfilmide tegijad tähelepanu pöörata pigem kriisidele ja konfliktidele, seevastu kunstiakadeemia tudengeid võib hoopis paeluda mõne olukorra kunstiline aspekt ning võimalus liikuda edasi sümbolisele tasandile. Selle alusel tekkida võivaid huvide konflikte tõstsid oma ettekandes esile Marika Alver ja Liina Lepik, tuues näite, kuidas nende Siberi Eesti külades tehtud fotod ei olnud kooskõlas okupatsioonide muuseumi nägemusega, sest need olid "liiga ilusad". Teisalt võib ettenägematuid väärtuseid tekkida ka kohalike inimestega lävides, kui kogujate käitumine või välimus on nende silmis tavapärasest liiga erinev, näiteks tekkis ainult noortest naistest koosneva uurimiserühma puhul küsimus, kuhu on jäänud nende mehed.

Mare Kalda ettekanne puudutas seekord ainsana virtuaalmaailmas tehtavate kogumistöödega seotud teemasid. Kalda esitas poeetilises vormis küsimuse, kuidas peaks folklorist orienteeruma nn meemimeres ja viraliväljal. Uurija töö välja keskse probleemi, kuidas leida pidepunkte, mille alusel internetimeeme otstarbekalt koguda, kui selle kiirelt muutuva ja heterogeense materjali puhul pole isegi selle ühese žanrimääratluseni

Akadeemilise Rahvaluule Seltsi välitöökonverents 2017. Esiplaanil Tartu Hugo Treffneri Gümnaasiumi õpilased (vasakult) Hanna-Maria Mets, Marija Toomjõe, Karl-Johannes Kõiv ja Rauno Juntson. Alar Madissoni foto.

jõudmine kerge. Samuti tõstatas Kalda intrigeeriva küsimuse, kas väärtused on meemidega vaikimisi kaasas või tekivad need alles tõlgendamise käigus. Esineja rõhutas, et sellise sageli vaid lühiajaliselt üldsuse vaatevälja jõudvate sündmuste kajastustena sündinud folkloorimaterjali puhul on vältimatu konteksti salvestamine. Samuti osutas folkloristi ja meemikasutaja lähenemisviisi põhimõttelisele erinevusele: folklorist analüüsib, võrdleb ja püüab leida seoseid, seevastu kasutaja vaatab meemi üldjuhul vaid korra ja seejärel unustab, tundes pigem naudingut sellest, et suudab suures infotulvas orienteeruda ja kiirelt nähtu mõtet tabada.

Konverentsi pealkirjast lähtuvalt puudutasid kõik ettekanded vähemal või rohkemal määral väärtuste teemat. Valgevene uurija Anastasiya Fiadotava ärgitas mõtlema, kuidas suhestuvad huumor ja väärtused ning tõi välja väärtustega seotud probleeme huumorimaterjali kogumisel. Fiadotava osutas, et nii mõnedki väga aktuaalsed ja elulised aspektid võivad jääda välitööintervjuudes napilt kajastatuks, kuna need on seotud tabudega või ei sobi muul moel intervjuueeritava väärtushinnangutega. Näiteks ei ole informandid alati rääkima teemadel, mis on liiga isiklikud, kõlavad veidrana või on poliitiliselt ebakorrektsed. Samuti võib aines, mis uurija klassifikatsioonides mahub huumori alla, tunduda konkreetsele kasutajale pigem agressioonina, millest eelistatakse võõra inimesega mitte juttu teha. Teine Valgevene esindaja, Alena Leshkevich, arutles selle üle, kuidas põimuvad rahvakalendri tähtpäevade tähistamisel omavahel

rahvapärane ja kultuuritöötajate loodu. Esineja märkis, et enamikku Valgevene rahvapäraseid tähtpäevi ei tähistata enam spontaanselt, vaid tähistamiste eestvedajaks on kohalikud aktivistid või kultuuritöötajad. Kui mõni tähtpäev lisatakse UNESCO kultuuripärandi nimistusse, toob see tähistamistele kokku ajakirjanikke ja turiste, mistõttu tekib kiusatus muuta kunagised tavad efektsemaks ja kaunimaks. Leshkevich tõi näiteid oma välitöödest vastlate tähistamistel Valgevenes, näitlikustades, kuidas erinevate huvirühmade väärtuste skaala võib ulatuda kohalike kommete algupärase tähistamise väärtustamisest kuni meelelahutusliku ajaveetmiseni, mille muudavad vaatamänguliseks ilusad rahvariided ja tantsuseaded.

Madis Arukask ja Käbi Suvi tõstasid küsimuse, mis saab muutuvate teadustrendide valguses soome-ugri müüdist ning kuivõrd on soome-ugri valdkonna uurimistöö puhul võimalik rääkida püsivatest väärtustest, väärtuste protsessuaalsusest ja dünaamilisusest; võib-olla tuleks väärtuste paikapanemine üldse usaldada mõne nõukogu kätte. Esinejad tõdesid, et 21. sajandil on vähenenud hõimutöö tähtsus nii Eesti ühiskonnas kui ka humanitaarteadustes, enam ei ole nii laia kõlapinda ka ühise rahvusidentiteedi rõhutamisel. Nüüdseks on soome-ugri välitööde kesksem eesmärk pigem muude siduvate lülide otsimine, näiteks liikumine inimliku arusaamise laienemise suunas, mis on edasise teadusliku kogumis- ja uurimistöö kitsamate uurimiseesmärkide saavutamise eelduseks. Püsivate väärtustena sai seega välja tuua omakeelsuse, välitööde pikaajalise jätkusuutlikkuse ning uurija isiksusliku ja erialase arengu.

Kokkuvõttes tõdeti taas, et kuna uurimistrendid ja -teemad muutuvad, peale kasvavad uued uurijate põlvkonnad, pakub välitöökonverents kogutu ja kogetu analüüsimiseks, kogemuste vahetamiseks ning teoreetilise uurimisraamistiku viimistlemiseks tänuväärse võimaluse.

Reet Hiimäe

2017. aasta Eesti Rahvaluule Arhiivis ja Eesti presidendi rahvaluulepreemia

Nagu iga aasta, tõi ka 2017. aasta Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudesse täiendust. ERA käsikirjakogusse laekus kokku 6810 lehekülge, käsikirjakogu maht oli aasta lõpuks üle 1,5 miljoni lehekülje (1 507 466 lk). Väga jõudsalt kasvab juba digitaalselt sündinud fotode hulk, aasta lõpuks oli neid kokku 35 025. Üheks suuremaks tööloiguks tänaste mäluasutuste töös on juba olemasoleva ainese digitaliseerimine. Aasta jooksul digitaliseeriti käsikirjalistest rahvaluulekogudest kokku 26 882 faili, fotosid digiteeriti 4017, helisalvestisi 717 tundi ja videosalvestisi 47 tunni jagu. Digitaliseerimine on tähtis, et huvilised saaksid hõlpsamalt kultuuripärandiga tutvuda, kuid sellega tagatakse ka materjali pikaajaline säilimine.

Aasta kogumistöö nägu kujundasid üliõpilaste ja nende õppejõudude kaastööd, tegutsemist jätkasid mitmed staažikad kaastöölised, samuti viidi arhiivis läbi kaks kogumisvõistlust.